

Voorbehouden handelingen

Voorbehouden handelingen vergen een zekere deskundigheid en ervaring en kunnen voor de patiënt aanmerkelijke risico's met zich meebrengen als een willekeurig persoon ze zou uitvoeren. Alleen zorgverleners die voor het uitvoeren van deze handelingen *bevoegd*¹ zijn, mogen zelfstandig de indicatie hiervoor stellen en deze uitvoeren. In de Wet BIG staat welke handelingen dit zijn en welke zorgverleners deze mogen uitvoeren (artsen, tandartsen en verloskundigen). In totaal beschrijft de wet veertien voorbehouden handelingen (zie kader). Sinds 2012 zijn ook de *physician assistant* en de verpleegkundig specialist bevoegd om onder randvoorwaarden zelfstandig bepaalde voorbehouden handelingen te indiceren en te verrichten.²

Een zelfstandig bevoegde zorgverlener kan een voorbehouden handeling laten uitvoeren door een niet-zelfstandig bevoegde zorgverlener, mits de laatste *bekwaam* is om deze handeling te verrichten (bekwaam maakt bevoegd). Bekwaam wil zeggen dat de medewerker beschikt over de (actuele) vaardigheid om bepaalde handelingen goed uit te voeren, bijvoorbeeld door deze handelingen onder deskundig toezicht regelmatig te hebben geoefend.³ Bekwaamheid wordt dus, naast het beschikken over een eventueel diploma, beoordeeld op basis van de relevante praktijk(ervaring). Naast de vaardigheid met betrekking tot de uitvoering van de handeling houdt 'bekwaam' ook in dat de uitvoerende zorgverlener beschikt over de kennis waarbinnen de handeling plaatsvindt, zoals kennis over het doel van de handeling, het inschatten van de gevolgen van de handeling en hoe te handelen bij complicaties. Onbekwaam maakt onbevoegd.

De regeling van de voorbehouden handelingen in de Wet BIG geldt alleen voor beroepsmatige toepassing, dus niet voor privé-situaties. De overheid kan namelijk niet bepalen wat mensen privé wel of niet doen. Het is natuurlijk wel belangrijk dat de zorgverlener goede instructies geeft voor het eventueel thuis uitvoeren van bepaalde handelingen en in het dossier van de patiënt aantekent dat deze zijn gegeven.

Het verbod op de uitvoering van voorbehouden handelingen door anderen dan zelfstandig bevoegden of zonder opdracht van een zelfstandig bevoegde geldt niet in een noodsituatie, zoals bijvoorbeeld de eerste opvang bij een ramp of verkeersongeval: 'nood breekt (ook deze) wet'.

1. Bevoegd wil zeggen: het kunnen aantonen dat hij/zij een diploma of scholingscertificaat heeft behaald op grond waarvan hij/zij in staat wordt geacht bepaalde deskundigheden eigen te zijn.
2. Op www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/voorbehouden-handelingen is te vinden welke beroepsgroepen welke handelingen mogen verrichten en welke voorwaarden daarvoor gelden.
3. Actuele vaardigheid kan bijvoorbeeld getoetst worden door jaarlijks met alle betreffende zorgverleners gezamenlijk de gedelegeerde handelingen aan de hand van het protocol uit te voeren en dit vervolgens te registreren/af te tekenen, zie ook het document [Voorbeeldwerkafpraak](#) delegeren van medische handelingen.

De veertien voorbehouden handelingen uit de wet BIG

- Voorschrijven van UR-geneesmiddelen (Uitsluitend op Recept)
- Verrichten van heelkundige handelingen
- Verrichten van verloskundige handelingen
- Verrichten van endoscopieën
- Verrichten van katheterisaties
- Geven van injecties
- Verrichten van puncties
- Defibrillatie
- Brengen onder narcose
- Handelingen met gebruikmaking van radioactieve stoffen of toestellen die ioniserende stralen uitzenden
- Electieve cardioversie
- Toepassen van elektroconvulsieve therapie
- Steenvergruizing
- Verrichten van handelingen ten aanzien van menselijke geslachtscellen en embryo's, gericht op het anders dan op natuurlijke wijze tot stand brengen van een zwangerschap

Voor de voorbehouden handelingen worden dus verschillende soorten bevoegdheden⁴ onderscheiden:

1. Zorgverleners die zelfstandig bevoegd zijn om in de Wet BIG aangegeven voorbehouden handelingen uit te voeren, zoals artsen, tandartsen en verloskundigen en voor specifieke handelingen ook physician assistants en verpleegkundig specialisten.
2. Zorgverleners die niet zelfstandig bevoegd zijn (doktersassistenten en praktijkondersteuners zonder verpleegkundige achtergrond) of die *functioneel* zelfstandig bevoegd zijn ((praktijk)verpleegkundigen).

1. Zelfstandig bevoegd op grond van de Wet BIG

Artsen zijn zelfstandig bevoegd om alle in de Wet BIG genoemde voorbehouden handelingen te verrichten. Ook tandartsen, verloskundigen en onder voorwaarden physician assistants en verpleegkundig specialisten zijn zelfstandig bevoegd om een aantal specifiek in de Wet BIG genoemde voorbehouden handelingen uit te voeren. Voor physician assistants en verpleegkundig specialisten geldt dat zij zelfstandig bevoegd zijn om bepaalde routinematige en minder complexe medische handelingen uit te voeren waarvan de risico's te overzien zijn (zoals puncties, katheterisaties en het zelfstandig voorschrijven van medicatie⁵) binnen hun deskundigheidsgebied. Ze handelen volgens landelijk geldende richtlijnen, standaarden en daarvan afgeleide protocollen. Hun bevoegdheden en beperkingen zijn in een afzonderlijke regeling (algemene maatregel van bestuur, AMvB) opgenomen. Ze kunnen de voorbehouden handeling zelf uitvoeren of een opdracht daartoe geven aan een ander die bekwaam is. Omdat de routinematige handelingen uit handen worden genomen, heeft de arts meer tijd voor specialistische zorg.

4. Tevens zijn er beroepsbeoefenaren die tijdelijk, bij wijze van experiment, onder voorwaarden bepaalde zelfstandige bevoegdheden kunnen uitvoeren, zoals bachelors medische hulpverlening.

5. Zie www.knmg.nl/advies-richtlijnen/dossiers/voorschrijven-door-verpleegkundigen.htm.

2. Andere vorm van bevoegdheid

Niet zelfstandig bevoegd

De doktersassistente en de praktijkondersteuner zonder verpleegkundige achtergrond (of niet langer als verpleegkundige opgenomen in het BIG-register) zijn niet zelfstandig bevoegd.

Een niet-zelfstandig bevoegde zorgverlener mag alleen voorbehouden handelingen uitvoeren als aan de volgende voorwaarden is voldaan:

- hij/zij voert de handeling uit in opdracht van een zelfstandig bevoegde zorgverlener;
- hij/zij is bekwaam om de handeling uit te voeren;
- de (huis)arts (opdrachtgever) geeft (zo nodig) aanwijzingen voor de uitvoering van de handeling; algemene aanwijzingen, instructies en aandachtspunten kunnen als praktische handreiking in protocollen worden vastgelegd; en
- toezicht en de mogelijkheid van tussenkomst door de (huis)arts zijn voldoende geregeld, voor zover dat redelijkerwijs nodig is.

Voor twee handelingen is een uitzondering gemaakt. Het NHG heeft in 1999 in nauw overleg met de LHV vastgesteld dat de doktersassistente en praktijkondersteuner griepvaccinaties en venapuncties mogen geven zonder direct toezicht van de arts (en eventueel ook buiten de praktijk), omdat de kans op een ernstige complicatie erg klein is en zij geroutineerd zijn in het verrichten van deze handeling. Uiteraard geldt dit alleen indien zij daarvoor voldoende bekwaam zijn en aan de overige voorwaarden wordt voldaan (opdracht arts, eventuele aanwijzingen opvolgen, mogelijkheid van tussenkomst).

Functioneel zelfstandig bevoegd

De (praktijk)verpleegkundige (en praktijkondersteuner met verpleegkundige achtergrond) heeft op grond van de Wet BIG functionele zelfstandigheid voor een aantal specifiek genoemde categorieën van voorbehouden handelingen. Dit betekent dat zij zonder toezicht of tussenkomst van een zelfstandig bevoegde mag injecteren, blaaskatheterisaties mag verrichten, een maagsonde en een perifeer infuus mag inbrengen, een venapunctie mag verrichten en een hielprik mag geven bij neonaten. Maar de overige vereisten voor het uitvoeren van een voorbehouden handeling gelden wél (het werken in opdracht van, bekwaam zijn en het zo nodig opvolgen van aanwijzingen van de (huis)arts).

Gespecialiseerde verpleegkundigen

Sommige gespecialiseerde verpleegkundigen (diabetes-, long- en oncologieverpleegkundigen) mogen geneesmiddelen voorschrijven, maar alleen bepaalde geneesmiddelen binnen dit vakgebied. Deze verpleegkundigen hebben een vakgerichte vervolgopleiding met een aparte module farmacotherapie afgerond. Zo mogen diabetesverpleegkundigen alleen bloedglucoseregulerende geneesmiddelen voorschrijven, longverpleegkundigen alleen inhalatiemedicatie, en oncologieverpleegkundigen alleen antidiarrea, anti-emetica, benzodiazepinen, laxantia, pijnbestrijdingsmiddelen en secretieremmers. Aan deze voorschrijfbevoegdheid zijn verder als voorwaarden verbonden dat een arts een diagnose (diabetes, astma/COPD, kanker) moet hebben gesteld en dat richtlijnen, standaarden, protocollen en instructies worden gevolgd. Op verzoek van de verpleegkundige kan van deze voorschrijfbevoegdheid een aantekening worden gemaakt in het BIG-register, zodat iedereen, ook betrokken artsen en apothekers, ter verifiëring kunnen nagaan of de verpleegkundige daadwerkelijk de bevoegdheid heeft om de medicatie voor te schrijven. Het is daarnaast belangrijk om in de praktijk afspraken te maken over de samenwerking tussen artsen en verpleegkundigen.

Bekwaam

De zelfstandig bevoegde (zoals de arts) kan in principe aan iedereen een opdracht geven, mits de opdrachtnemer bekwaam is, ook als haar beroep/bevoegdheden niet in de Wet BIG zijn geregeld, zoals bij de doktersassistente. Deze opdrachtnemer mag de opdracht die zij van de zelfstandig bevoegde heeft gekregen echter nooit overdragen aan een ander, bijvoorbeeld omdat zij zich niet bekwaam (genoeg) acht. Dat moet de opdrachtgever (arts) zelf doen.

De Wet BIG stelt geen eisen aan de manier waarop de bekwaamheid om een voorbehouden handeling in opdracht uit te voeren, is verworven. Een diploma van een wettelijk erkende opleiding in de gezondheidszorg is dus geen noodzakelijke voorwaarde. Het spreekt vanzelf dat het volgen van een opleiding een belangrijke en voor de hand liggende manier is om deskundigheid en bekwaamheid voor het uitvoeren van voorbehouden handelingen te verwerven. Die bekwaamheid kan echter ook worden verkregen door het volgen van relevante bij- en nascholing, vaardigheidstrainingen of het meerdere malen onder toezicht uitvoeren van de handeling.

De opdrachtgever moet nagaan of de opdrachtnemer voldoende bekwaam is om de opdracht uit te voeren. De opdrachtgever is altijd eindverantwoordelijk en kan aansprakelijk gesteld worden als hij een opdracht geeft aan een medewerker die daarvoor niet bekwaam is of die de opdracht eventueel onder druk toch moet uitvoeren, en er (schadelijke) gevolgen ontstaan bij de uitvoering van de handeling. Indien de zorgverlener aan wie de opdracht tot uitvoering van de voorbehouden handeling gegeven wordt, twijfelt aan haar eigen bekwaamheid of vindt dat de instructies, het toezicht of de mogelijkheid tot tussenkomst onvoldoende zijn, dan moet zij de opdracht weigeren.

Voor niet-zelfstandig bevoegden, maar ook voor zelfstandig bevoegden geldt 'onbekwaam maakt onbevoegd'. Dit betekent bijvoorbeeld dat artsen alle voorbehouden handelingen zelfstandig mogen uitvoeren, tenzij zij zichzelf niet bekwaam achten. Bijvoorbeeld omdat zij een bepaalde handeling lang niet hebben uitgevoerd. Of omdat deze nieuw is en zij bijvoorbeeld eerst ervaring willen opdoen bij een ervaren beroepsbeoefenaar. Of omdat zij geen vervolgopleiding hebben gevolgd.

Zorgvuldigheidseisen opdrachtgever en opdrachtnemer

De zelfstandig bevoegde die de opdracht geeft (opdrachtgever) en de zorgverlener die deze aanneemt (opdrachtnemer) moeten aan een aantal eisen voldoen.

Opdrachtgever

- De opdrachtgever is bevoegd en bekwaam voor het stellen van een indicatie voor en het uitvoeren van voorbehouden handelingen; hij is verantwoordelijk voor de opdracht en de inhoud van de opdracht.
- De opdrachtgever moet zeker weten dat de opdrachtnemer bekwaam is om de voorbehouden handeling te kunnen uitvoeren.
- De opdrachtgever geeft zo nodig aanwijzingen of instructies. Deze kunnen in protocollen worden vastgelegd.⁶ Opdrachtverstrekking⁷ van voorbehouden handelingen aan verpleging, verzorging en thuiszorg is vormvrij; de Wet BIG regelt hier niets over. Het verstrekken van de opdracht dient uiteraard zorgvuldig te gebeuren en kan:
 - schriftelijk met een uitvoeringsverzoek
 - mondeling (de opdrachtnemer dient de opdracht op te schrijven en vervolgens voor te lezen tijdens het contact)
 - digitaal
- De mogelijkheid van toezicht en tussenkomst moet voldoende zijn verzekerd. In het algemeen komt het erop neer dat de opdrachtgever bereikbaar is voor overleg en beschikbaar is voor toezicht en tussenkomst. Belangrijk is dat hier afspraken over worden gemaakt.

Opdrachtnemer

- De opdrachtnemer handelt uitsluitend in opdracht van de zelfstandig bevoegde.
- De opdrachtnemer neemt de opdracht alleen aan als hij zichzelf redelijkerwijs in staat acht de handeling naar behoren uit te voeren (dus bekwaam is).
- De opdrachtnemer handelt volgens de gegeven aanwijzingen.
- Bij twijfel over de uitvoering van de handeling of in situaties waarin het protocol of de aanwijzingen niet voorziet, overlegt de opdrachtnemer met de opdrachtgever.

Verantwoordelijkheden

De opdrachtgever (arts) blijft altijd eindverantwoordelijk voor het medisch beleid. Wie dient zich te verantwoorden als er iets misgaat?

- De opdrachtgever als de indicatiestelling onjuist was.
- De opdrachtgever als de handeling niet volgens de in de Wet BIG genoemde voorwaarden is overgedragen.
- De opdrachtnemer als er sprake was van een goede indicatiestelling, als de handeling overgedragen is volgens de voorwaarden van de Wet BIG maar er (bewust) afgeweken wordt van het protocol, de aanwijzingen of instructies.

6. Voor het maken van een protocol kunt u gebruik maken van het [Algemeen voorbeeldprotocol](#).

7. Zie [Handleiding 'Voorbehouden handelingen in de \(wijk\)verpleging en verzorging'](#) (ActiZ, Zorgthuis.nl, LHV, Verenso, 2019).